

Balio Sruogos laiškas Vandai Daugirdaitei-Sruogienei, 1944-10-29, iš Štuthof - į Greifswaldą

Lager Stutthof, d. 29 Oktober, 1944

Prof. Dr. Balys Sruoga
Lager Stutthof b/Danzig
Block XI

Lager Stutthof, d. 29 Oktober, 1944

Miela, miela Vanduk, – mein armes Kind! Was sollten Du mit erlebt haben! Als deine Postkarten allmählich kamen zu mir, habe ich kummervolle Woche gehabt. Ich wollte Dir mitteilen, dass sollst Du nicht nach Wien gehen, doch gab es dazu keine Möglichkeit. Deine P.-Karte von 25. X hat mich beruhigt. Greifswald ist für Euch vielleicht das Beste. Na, ja, es ist geschehen – nichts zu machen. Man muss Mut haben, – der grausame Traum wird einst vorüber, – „es geht alles vorüber“, – wir werden noch Leben – zum Trotz des Schicksals! Ich glaube an den Glück des Vaters, – wir werden ihn gesund in unserem Vaterlande finden, – er wird aushalten! Ich habe Dir über Valiukėnas (Berlin, Charl.-2, Herderstr. 9) geschrieben u. ihn gebeten Dir zu helfen. Šilkarskis hat Dir über Rektor Biržiška 500 Mr. geschickt u. ein Brief Dir nach Gotenhafen geschrieben. Ich kann Dir auch einige Hundert Mark überweisen, – schreibe mir, ob soll ich das sofort machen. Du kannst alle meine Sachen von Frau Škirpa (Sonnenburg i/Neumark, Elektrisches Ziegeleiwerk, Ausbau 38) nehmen u. alles verbrauchen, – z. B., Wäsche, beide Pullowers, aus meinem Anzug für Dich oder Dalia etwas machen lassen, Schuhe umtauschen, u. s. w., – das brauche ich nicht, – Sie sollen etwas haben! Du sollst mir keine Pakete mehr schicken, – alles, was hast Du, behalte für Dich u. Dalia (übrigens, habe ich 5 Päckchen aus Skaudvilė u. 2 aus Viekšniai bekommen, – die anderen kommen vielleicht noch). Was geschehen ist, können wir nicht ändern. Wir müssen nur Kräfte finden neues Leben auf den Ruinen und Schmerz zu bauen kennen lernen. Es ist gut, dass Dalia bei Tenia arbeiten will. Die interessierende Dich Adresse sind: 1) Krasauskaitė: 13 B Passau, Innstr. 7III, 2) Živilė (mit Eltern): Landshut / Bay 13 B, Altstadt 52, Hotel Dräzlmair, Zimm. 24, 3) Šilkarskis: Bonn a/Rh., Koblenzerstr. 85 b/Grunert. Wegen mich kümmerst Du Dich nicht. Ich bin gesund, satt; habe ich den Dach über dem Kopf u. warmes Bett u. warme Wäsche. Ich bin arbeitsfähig, – in diesem Sommer habe ich viel geschrieben u. schreibe noch. Es gibt Gerüchte aus den ernsteren Quellen, aus Berlin, dass werden wir in der nächsten Zukunft aus der Haft entlassen. Nach unseren Erfahrungen es ist, natürlich, schwer an solchen Dinge zu glauben. Andererseits, es gibt absolut kein Sinn mich länger hier zu halten, – ich bin kein Verbrecher, kein Politiker. Übrigens, jetzt habe ich vielleicht nicht schlimmeres Leben als Sie in lebendiger Welt. Ich erwarte nichts Unerwartetes. Ich weiss nur eins: je sind schwieriger die Schläge des Schicksals, je muss ich den Kopf höher halten. Für Dich u. Dalia gibt es auch kein anderer Auswahl. Je ist mir schwieriger – je fühle ich mich mutiger. Gerade in diesen Tagen schreibe ich tolle Komödien. Wir werden noch leben! Bedanke den Rektor Biržiška für die Postkarte, die ich von ihm erhalten habe. Meine beste mutige Grüße an Maciūnas, Puzinas, Salys, Rindzevičius, Adomas u. andere Kameraden. Wer ist noch da bei Euch? Unseres Haus in Kaunas wahrscheinlich ist gesund geblieben, auch unsere Wohnung in Vilnius, – diese Strasse, auch wie Žaliakalnis in Kaunas, haben nicht gelitten. Die materiellen Sachen haben für uns nie wichtige Rolle gespielt, jetzt haben sie für uns noch weniger an Bedeutung, – es ist am wichtigstens den Stolz u. die Kraft des Geistes zu erhalten. Küsse von mir Dalia, – segne Sie zum Beginn des neuen Etappen im Leben. Die Arbeit u. Erfahrung heilen mehrere Unheile. Also, trösten Sie sich u. warten ruhig an weitere Entwicklung der Geschichte. Es scheint mir, dass habe ich Eure Unglücke u. Gefahren miterlebt. Ich verstehe, ich fühle Euch wohl. Jetzt, wenigstens die Briefe werden schneller Euch

erreichen. Leider, kann ich Euch keine andere Hilfe bringen, als nur das Geld überweisen. Ich küsse Dich, Vanduk, und nochmals mahne: sei mutig u. stolz. Ich küsse Dich u. Dalia herzlich.

Dein Bal [1r] // [1v] //

Prof. dr. Balys Sruoga
Stutthofo stovykla prie Dancigo
XI blokas

Stutthofo stovykla, 1944 [m.] spalio 29 d.

Miela, miela Vanduk, – mano vargšas vaikeli! Ką Judvi su Dalia turėjot patirti! [1] Kai Tavo atvirlaiškiai pamažu mane pasiekė, išgyvenau liūdną savaitę. Norėjau Tau pranešti, kad nevyktum į Vieną, bet neturėjau galimybės. Tavo X. 25 atvirlaiškis mane nuramino. Greifsvaldas Jums galbūt geriausia. Na, taip, tai įvyko – nieko nepadarysi. Reikia tvirtai laikytis, – baisusis sapnas kada nors pasibaigs – „viskas praeina“, – mes dar gyvensim – nepaisant likimo! Tikiu, kad Tėvui pasiseks, – rasim jį sveiką Tėvynėje, – jis ištvers! [2] Rašiau apie Valiukėną [3] (Berlin, Charl.-2, Herderstr. 9) ir prašiau jo Tau padėti. Šilkarskis [4] per rektorių Biržišką [5] persiuntė Tau 500 markių ir parašė Tau laišką į Gotenhafeną [6]. Aš taip pat galiu persiųsti Tau keletą šimtų markių, – parašyk, ar turėčiau tai padaryti nedelsiant. Gali paimti visus mano daiktus iš ponios Škirpienės [7] (Sonnenburg i/ Neumark, Elektrisches Ziegeleiwerk, Ausbau 38) ir juos panaudoti, – pvz., baltinius, abu megztinius, iš mano kostiumo gali pasisiūti ką nors sau ar Daliai, išsikeisti batus ir t. t., – jų man nebereikia, – Jūs privalot ką nors turėti! Nebesiųsk man daugiau siuntinių, – viską, ką turi, pasilik sau ir Daliai (beje, gavau 5 siuntinėlius iš Skaudvilės ir 2 iš Vieکشنیų, – kiti galbūt dar ateis [8]). To, kas įvyko, mes negalim pakeisti. Turime tik rasti jėgų išmokti kurti naują gyvenimą iš griuvėsių ir skausmo [9]. Gerai, kad Dalia dirbs pas Tenią [10]. Tave dominantys adresai: 1) Krasauskaitė [11]: 13 B Passau, Innstr. 7III, 2) Živilė [12] (su tėvais [13]): Landshut / Bay 13 B, Altstadt 52, Hotel Dräzlmair, Zimm. 24, 3) Šilkarskis: Bonn a/Rh., Koblenzerstr. 85 b/Grünert. Dėl manęs nesijaudink. Aš sveikas, sotus, turiu stogą virš galvos, šiltą patalą ir šiltus baltinius. Esu darbingas, – šią vasarą daug rašiau ir dar teberašau. Iš rimtesnių šaltinių, iš Berlyno, sklinda gandai, kad netrukus būsime paleisti [14]. Žinoma, po to, ką patyrėm, sunku patikėti tokiais dalykais. Kita vertus, nėra prasmės ilgiau manęs čia laikyti, – aš ne nusikaltėlis, ne politikas. Beje, dabar gyvenu turbūt ne blogiau negu Jūs gyvajame pasaulyje. Nelaukiu nieko netikėto. Žinau tik viena: kuo stipresni likimo smūgiai, tuo aukščiau turiu pakelti galvą. Tau ir Daliai taip pat nėra kito pasirinkimo. Kuo man sunkiau – tuo drąsiau jaučiuosi. Kaip tik šiomis dienomis rašau pašėlusias komedijas [15]. Mes dar pagyvensim! Padėkok rektoriui Biržiškai už atvirlaiškį, kurį iš jo gavau. Mano geriausi drąsūs linkėjimai Maciūnui [16], Puzinui [17], Saliui [18], Rindzevičiui [19], Adomui [20] ir kitiems draugams. Kas dar yra ten pas Jus? Mūsų namas Kaune turbūt išliko sveikas, kaip ir mūsų butas Vilniuje, – ši gatvė, kaip ir Žaliakalnis Kaune, nenukentėjo. Materialūs dalykai mums niekada nebuvo svarbūs, dabar jie mums dar mažiau reikšmingi, – svarbiausia išsaugoti išdidumą ir dvasios stiprybę. Pabučiuok nuo manęs Dalią, – palaimink ją prasidėjus naujam gyvenimo etapui. Darbas ir patyrimas užgydo daugelį žaizdų. Taigi, pasiguoskit ir ramiai laukit tolesnės istorijos raidos. Man atrodo, kad kartu išgyvenau Jūsų nelaimes ir pavojus. Aš gerai Jus suprantu ir jaučiu. Dabar bent jau laiskai Jus greičiau pasieks. Gaila, kad negaliu kitaip Jums padėti, tik persiųsti pinigų. Bučiuoju Tave, Vanduk, ir dar kartą primenu: būk drąsi ir išdidi. Širdingai bučiuoju Tave ir Dalią.

Tavo Baliuk [1r] // [1v] //

KOMENTARAI

- [1] „Tai pirmas laiškas, rašytas man jau į Vokietiją. Reikia stebėtis Balio dvasios didybe – mūsų išbėgimas iš Tėvynės buvo jam neišpasakytas smūgis, o jis, būdamas kaliniu, dar mums nori padėti ir padrąsina...” (Vandos Sruogienės pastaba)

Apie vasaros pabaigoje Būgiuose prasidėjusį sujudimą (vis dažniau pasirodančius vokiečius, besirenkančius pažįstamus, kurie atveža žinių apie artėjančius rusus, į priekį smarkiai besistumiantį frontą), įtemptą nuotaiką ir nerimą (abejones dėl laikino pasitraukimo iš Būgių), rusų ir vokiečių mūši, priverstinį iš(si)kraustymą iš Būgių plačiau žr. Dalia Sruogaitė, *Atminties archeologija*, redagavo Donata Linčiuvienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, p. 78–110.

„Spalio 9 d. Būgiuose įvyko vokiečių–rusų kautynės, daržinės mūsų akyse sudegė, gyvuliai buvo išblaškyti, viskas pagrobta, sudaužyta... Spalio 10 d. peržengėm Latvijos sieną ir Tėvą palikom Laižuvoje, nes vokiečiai, mus varydami, liepė važiuoti vieninteliu laisvu keliu per Liepoją...” (Vandos Sruogienės laiškas Algiiui Samulioniui, iš Čikagos – į Vilnių, 1989-01-30, [pasirašytas mašinraštis], in: *LLTI TS*, 1. 1–2r).

- [2] 1944 m. spalio 9 d. Kazimieras Daugirdas kartu su šeima pasitraukė iš Būgių. Atsidūręs Laižuvoje, jis toliau vykti atsisakė: „Ryte su didžiausia širdgėla teko uždaryti mus lydėjusius Būgių šunis tvartelyje, nes jais rūpintis nebegalėjom. Savisaugos instinktas buvo toks stiprus, kad tegalvojom, kaip savo sveiką kailį išnešti, nebuvo laiko gailėsčiai ar ašarai paliekant ištikimuosius draugus. Bėgom nuo mūsų, išvaryti iš namų, tikėdamiesi pralaukti karo audrą kur nors netoli. Išvažiavę į vienintelį vieškelį, vedantį Laižuvos link, perkirtom jau niekieno nebesaugomą Latvijos sieną.

Mama:

„Pasiekę Laižuvą sustojome prie klebonijos, tikėdamiesi ten gauti žinių ir patarimų. Tačiau jau ir iš ten kunigai bėgo, kraustėsi į vežimus. Bolševikai čia pat. Tėvas griežtai atsisakė toliau vykti. „Aš pasiliksiu miške su savo žmonėmis“, – pasakė. Dalia jokių būdų nenorėjo likti su okupantais. Klementina buvo linkusi toliau važiuoti, bet tylėjo, tik aš jaučiau jos priekaištą, kad juos paliekame nelaimėje.

Atsisveikindama su tėvu negalėjau sulaikyti ašarų... „Tu verki... daugiau nepasimatysim...” Tik Dalia ramino: „Mes greit sugrįšime!“ Deja, jaučiau, kad išsiskiriame amžiams. Neapsižiūrėjau, kai skyrėmės su tėvu, ir keičiant vežimus pas mus liko pusė maišo ruginių miltų, sena tėvo burka (toks apsiaustas, labai platus, senas, vilnonis, gal dar iš Kaukazo), priekaištavau sau, kad tų dalykų neperkėlėm į jiems tekusią bričkėlę su vienu arkliu (tą burką išlaikiau iki Bonos, ten reikėjo išmesti). Daug vėliau sužinojome, kad, mums išvykus iš Būgių, pro juos praūžė dar smarkesnis mūšis. Namas buvo labai apgriautas, stogas ir pastogė sudegė. Sudegė ir senelių bei jų šeimos portretai, ilgai išlaikytas šeimos archyvas, visa, ką tėvas savo darbu buvo sukūręs, išsaugojęs. Ūkio trobesiai apgriauti, iš dalies sudegė. Vokiečiai traukdamiesi plėšė, ką galėjo, vežė turtą ir žmones darbams, liko visai nualintas kraštas. O tėvas su Klementina, praleidę kelias dienas Antanavo dvare, karo veiksams nurimus, grįžo į savo Būgius. Prisiglaudė mažiau nukentėjusioje, darbininkams skirtoje namo dalyje, buvusių darbininkų globojamas, maitinamas, ligoje slaugomas ir jų pačių palaidotas prie tėvų Vieکشnių kapuose. Jis mirė 1946 m. rugsėjo 29-ąją, Klementina – po kelerių metų...”

Spalio 10 dieną važiuojam jau Latvijos pasieniu, o kairėj – Lietuva, paskendusi gaisruose, dūmuose. Lemtingas išsiskyrimas. Senelis su Klima pasilieka, Jurgis [Blekaitis], teta Zosė [Sofija Laucevičiūtė-Gedvilienė] ir aš likti nenorime, siaubingi sovietų kareiviai dar tebešmėkščioja mūsų akyse, jie mus vejasi, o mes bėgam nuo jų... Suprasdami, kad seniems žmonėms leisti su mumis į visišką nežinią bus per sunku, atsisveikinam su jais. Apkabinu senelį, prisiglaudžiu, o jis man išpranašauja: „Sudiev, daugiau nepasimatysim.“ Netikiu jo žodžiais, sakau: „Mes greit grįšim, vokiečių tankai išvays bolševikus.“ O kaip mama? Matau, kad plyšta jai širdis, draskoma prieštaraimų: palikti seną tėvą be globos, be pagalbos ar, vykdant pažadą Baliui, neapleisti dukters? Mama tylut tylutėliai persėdo į mūsų vežimą. Vėliau rašė: „Mūsų širdys suspaustos, tylėjome. Raminau save, kad, atsidūrusios Vokietijoje, pasieksim Balį. sulauksime išeinant iš lagerio, padėsime jam... Karas baigiasi, greit grįšime...”

Važiuojam išsiskyrimo prislėgti, dega Lietuva... [...]

Klausėm jų [pakeliui sutiktų vokiečių karininkų, kurie buvo anksčiau Būgiuose], kada galėsime grįžti namo, kada jie atstums bolševikus. Kapitonas Rössleris palingavo galvą ir bejėgiškai skėstelėjo rankom: jie traukiasi, jų frontas palūžęs. Grįžti jokių būdų nepatarė. Sakė: skubėkit į Liepoją, iš ten dar laivai plaukia į Dancigą... Tik dabar supratom, kur mes važiuojam, kur mes bėgam. Į Vokietiją! O juk traukėmės nuo mūsų, nuo Azijos, nuo kelionės į Sibirą...” (Dalia Sruogaitė, *Atminties archeologija*, redagavo Donata Linčiuvienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, p. 113–115).

- [3] Antanas Valiukėnas (1913–1946), žurnalistas, redaktorius, vertėjas. Vanda Sruogienė, lapkričio pabaigoje buvo nuvykusi į Berlyną, kur susitiko su Antanu Valiukėnu: „Nesu tikra, ar tada Berlyne, ar kiek anksčiau buvau įdavusi VLIK'o atstovui, entuziastingam ir šviesiam studentui Antanui Valiukėnui, kuriam nuoširdžiai rūpėjo Balio reikalai, lagaminą su drabužiais, baltiniais, kad Balys eventualiai išeidamas iš lagerio būtų jais aprūpintas. Deja, karui baigiantis ar jam pasibaigus, paaiškėjo, kad Valiukėnas tapo NKVD auka ir Balys negavo tų savo daiktų“ (Vandos Sruogienės užrašai, in: Dalia Sruogaitė, *Atminties archeologija*, redagavo Donata Linčiuvienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, p. 134).
- [4] Vladimiras Šilkarskis (1884–1960), filosofas. 1924–1940 m. VDU graikų kalbos ir literatūros dėstytojas, profesorius. 1940 m. SSRS okupavus Lietuvą pasitraukė į Vokietiją. „Greifvalde pavyko mums užmegzti ryšius su prof. Vladimiru Šilkarskiu Bonoje. Jis su Baliu susirašinėjo, kiek šelpė maistu, stengėsi moraliai palaikyti. Ir mudvi vėliau gavom iš jo didelę paramą. Jis jau kurį laiką dėstė Bonos universitete ir turėjo ryšių su akademiniu pasauliu“ (Dalia Sruogaitė, *Atminties archeologija*, redagavo Donata Linčiuvienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, p. 140).
- [5] Mykolas Biržiška (1882–1962), literatūros istorikas. 1939–1944 m. VU profesorius ir rektorius. 1944 m. birželio mėn. pasitraukė į Vokietiją. 1944 m. spalio mėn. Mykolas Biržiška kartu su žmona glaudėsi Greifvaldo karo pabėgėlių stovykloje (Dalia Sruogaitė, *Atminties archeologija*, redagavo Donata Linčiuvienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, p. 133). Vėliau dėstė Pabaltijo universitete Hamburge ir Pineberge (Vokietija).

- [6] Gotenhafenas – ankstesnis Gdynės, miesto prie Gdansko įlankos, pavadinimas. „Per II pasaulinį karą Gdynė priklausė Vokietijai, čia buvo daug koncentracijos stovyklų (ir Stutthofio padalinys)“ (plačiau žr. „Gdynė“, in: <https://www.vle.lt/straipsnis/gdyne>).

Vanda Sruogienė ir Dalia Sruogaitė, traukdamosi iš Lietuvos į Vokietiją, praplaukė pro Stutthofą:

„Mama:

„...Saulėi patekėjus plaukėm visai arti kranto. Arti to kranto, prie kurio, žinojau, buvo Stutthofas. Matėsi skurdžios pušaitės, smėlio krantai... Stovėjau ir vieno tik troškau – kaip sulaužyti visas kliūtis, visus draudimus ir nors trumpam pasimatyti su Balyu... Taip arti ir nepasiekiamo... Nėr žodžių...“

Spalio 16 dieną išlaipino visus Dancige, įsakė neišsiskirstyti, liepė laukti (Dalia Sruogaitė, *Atminties archeologija*, redagavo Donata Linčiuvienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, p. 125).

Vanda Sruogienė su dukra praleido vieną dieną Gdanske: „Vokiečiai mums pranešė, kad vakare traukiniu išvyksime į Štargardą. Mama, pasinaudodama laukimo valandomis, rašė:

„...Viena diena praleista Gdanske. Nespėjau net susidomėti tuo istoriniu miestu, pagauta vieno troškimo – pralaužti visų policijų, gestapų užtvaras ir nors trumpam pamatyti Baly. Ištrūkus bėgioju po visokias policijos įstaigas, klausinėju, kaip patekti į Stutthofą. „Nach Stutthof? Nein! Unmöglich!“ [„Į Stutthofą? Ne! Neįmanoma!“], – pilni baimės į mane žiūri policininkai... Ne, jokių būdų negalima... Deja, tam chaose ir siaube tik suspėjom parašyti jam atvirlaišką – pranešėm skaudžią naujieną, kad mes svetimoje žemėje, pabėgėlės, be cento, be adresų, be pinigų ir daiktų... Jam tas mano laiškelis buvo skaudus smūgis. Kai netrukus vėl laišku susisieksim ir davėm savo adresą, jis mums parašė siūlydamas atsiųsti 300 markių, kurias kažkaip išsaugojo... Žinoma, su tuo nesutikome.“

Visą dieną prasistumdėm netoli uosto. O ruduo tebebuvo šiltas, net saulutė kaitino. Tik pritvinkęs nuovargis lipdė akis ir svirino galvas. Vakarop visą mūsų bėglių būrį suvarė ant kelio ir liepė žygiuoti traukinių stoties link. Vos vilkom kojas, ir aš įsitikinau, kad galima eiti snaudžiant, net ir praviromis akimis...“ (Dalia Sruogaitė, *Atminties archeologija*, redagavo Donata Linčiuvienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, p. 126).

Vanda Sruogienė, atsidūrusi Gotenhafene, parašė laišką Vladimirui Šilkarskiui, kuris iš jos gautas žinias perdavė Balyui Sruogai: „Mano mielas Baly! Rašydamas man spalio 17 d., nė nenujautei, kad Tavo mylimoji žmona buvo taip arti Tavęs. Sprendžiu iš to, kad vos atvykusi į Gotenhafeno stovyklą ji iškart man parašė ir labai tuo didžiuojusi. Tik tas jos duotas adresas man atrodo netikslus. Todėl savo laiško jai kopiją nusiunčiau ir mūsų rektoriui, kartu persiųsdamas 500 markių su prašymu pinigų tuoj pat persiųsti poniai Vandai iškart, kai sužinos tikslų adresą. Mielas Baly, turi paveikti savo žmoną, kad ji neatsisakytų mano pagalbos. Jei mano padėtis visiškai patenkinama, pirmiausia tai jos nuopelnas. Ji likvidavo dalį mano daiktų Lietuvoje ir gausiai aprūpino mane pinigais bei maisto produktais. Į Boną ji man atsiuntė 4 naujus kostiumus iš geriausio angliško audinio – be šios pagalbos mano padėtis būtų išties sunki – beveik viskas, ką palikau savo bute Vilniuje, prapuolė. Taigi tai pati paprasčiausia ir savaime suprantama dėkingumo skola, kurią jai dabar noriu atmokėti. Tikiuosi, netrukus dar galėsiantis atsiųsti Tavo mylimai žmonai pašalpą.

Krėvė ir Vaclovas Tave širdingai sveikina. Mykolas Tau parašė laišką vokiškai, tačiau apgailestauja, kad nepakankamos kalbos žinios jam sutrukdė deramai išreikšti savo draugiškus jausmus. Krėvė į pagalbą rašyti Tau laišką norėjo pasitelkti savo dukterį. Kaip matai, mano mielas, draugai Tavęs nepamiršo ir nuoširdžiai palaiko Tave, taip susiklosčius gyvenimo aplinkybėms.

Aš ir toliau jaučiuosi žvalus. Kūrybos džiaugsmas neapleidžia. Šalia Dyroffo biografijos aš dirbu prie „Visuotinės filosofijos istorijos“ ir prie „Įvado į filosofiją“. Medžiaga abiem atvejais ta pati, tik suskirstyta dviem skirtingom perspektyvoms. Šiuos darbus tikiuosi galėsiantis išleisti lietuvių kalba. Kaip matai: po begalinių kančių 1940–1943 metais tapau labai optimistiškas. Tu teisus – skausmas, sielvartas, kančia yra didžiojo gyvenimo dalis. Tai kaina, kurią žmogus privalo sumokėti už vertingiausias patirtis ir išgyvenimus. Tad ir toliau turėkime drąsos kentėti, gyventi ir kurti.

Mane labai slegia nerimas dėl mano mielos geros draugės ponios Sofijos [Čiurlionienės] ir jos mažo angelo likimo. Su didžiausiu dėkingumu galvoju apie jos ištikimą, nesavanaudišką meilę. Turi ateiti laikas, kai visi vėl susitiksime savo laisvoje Tėvynėje ir džiaugsimės meilės saitais, kurie per daugelį metų mus taip stipriai susiejo. Mano mielieji, poniai Vanda ir Baly, tiesa? Apkabinu Jus širdingai ir šiltai. Geriausi linkėjimai Daliai“ (Vladimiro Šilkarskio laiškas Balyui Sruogai, iš Bonnos – į Stutthofą, 1944-10-25, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 1614, l. 1r).

Spėtina, kad šis Balyui Sruogai adresuotas Vladimiro Šilkarskio laiškas vokiečių kalba buvo persiųstas ir Vincui Krėvei su ranka prirašyta pastaba lietuvių kalba, prašant nenaikinti jam persiunčiamų Balio Sruogos laiškų (dalis Stutthofe parašytų Balio Sruogos laiškų galėjo saugumo sumetimais būti sunaikinti artimiausių rašytojo bičiulių): „Brangusis! Paskutinėmis dienomis išsiunčiau Tau 3 ar 4 laiškus. Širdingi linkėjimai Tavo gerai Poniai, Dukrai ir Žentui.

Tavo atvirukas, rašytas X. 2, atėjo X. 24 d.!

Nenaikink Balio laiškų.

25 spalio 1944. Tavo VŠ“ (Idem, in: *Ibid*).

- [7] Bronė Škirpienė (1895–1994), diplomato Kazio Škirpos žmona.
- [8] 1944 m. vasarą Baliui Sruogai iš Būgių į Stutthofą lagerį buvo išsiųsta 12 siuntinių: birželio mėn. 21 d. Vanda Sruogienė išsiuntė 4 klg. siuntinį nr. 48 („3 klg. žirnių, 1 klg. lašinių, 250 gr. cukraus, 250 gr. medauninkų, popirosų“) (Vanda Sruogienė, „Sąrašas siuntinių, siųstų į Stutthofą“, žr. rinkinys „Koncentracijos stovykla Stutthof (1939–1945)“, in: *BLKMČ BS*, l. 100v); birželio mėn. 21 d. Vanda Sruogienė išsiuntė dar 1 3/4 klg. siuntinį nr. 49 („Duonos 1 3/4 klg.“) (Idem, in: *Ibid.*); birželio mėn. 24 d. Vanda Sruogienė išsiuntė 1 [klg.] ir 100 [gr.] siuntinį nr. 50 („Pyragaitis karališkas, arbata, lašinukai 250 gr., taboka“) (Idem, in: *op. cit.*); birželio 27 d. Vanda Sruogienė išsiuntė 9 [klg.] ir 200 [gr.] siuntinį nr. 51 („Duonos kepalas, lašinių 600 gr., cukraus 250 gr., tabokos, popirosinio popieriaus, svogūnų, kruopų miežinių 3 klg., kavos, kiaušinių 7 št.“) (Idem, in: *op. cit.*); spėtina, kad birželio mėn. pabaigoje Vanda Sruogienė išsiuntė siuntinį nr. 52 („Sviestas butely ir sūriukas“) (Idem, in: *op. cit.*); liepos mėn. 1 d. Dalia Sruogaitė išsiuntė 1 klg. ir 70 gr. siuntinį nr. 53 („Lašiniai“) (Idem, in: *op. cit.*); spėtina, kad liepos mėn. pradžioje Dalia Sruogaitė išsiuntė siuntinį nr. 54 („2 sūriukai 800 gr., cukraus 225 gr.“) (Idem, in: *op. cit.*); liepos mėn. 4 d. Vanda Sruogienė išsiuntė 800 gr. siuntinį nr. 55 („Lašinių 400 gr., cukraus 60 gr., tabokos, 2 dėž. popirosų ir rūkomo popieriaus sąsiuvinėlis, dešros gabaliukas, kava“) (Idem, in: *op. cit.*); liepos mėn. 7 d. Vanda Sruogienė išsiuntė 12 klg. siuntinį nr. 56 („Duona, kruopos, lašiniai, cukrus, taboka, kumpelis, makaronų“) (Idem, in: *op. cit.*); liepos mėn. 7 d. Vanda Sruogienė išsiuntė apie 1 1/2 klg. siuntinį nr. 57 („Lašiniai, taboka, dešra, popirosų 2 dėžutės, kruopos“) (Idem, in: *op. cit.*); liepos mėn. 11 d. Vanda Sruogienė išsiuntė apie 5 klg. siuntinį nr. 58 („Duonos 1/2 kepalas, makaronai iš 10 kiaušinių, lašinių 3/4 [klg.], tabokas, 3 dėž. popirosų, žirniai, cukrus“) (Idem, in: *op. cit.*); spėtina, kad liepos mėn. viduryje Vanda Sruogienė išsiuntė siuntinį nr. 59 („Meduolis“) (Idem, in: *op. cit.*). Tai paskutiniai siuntiniai iš Būgių, kuriuos Balys Sruoga turėjo gauti (kadangi neišliko 1944 m. liepos ir rugpjūčio mėnesiais rašyti Balio Sruogos laišakai iš Stutthofą, apie Būgiuose paruoštus siuntinius liudija tik Vandos Sruogienės pildytas siuntinių sąrašas).
- Vandai Sruogienei ir Daliai Sruogaitėi 1944 m. rudenį pasitraukus iš Lietuvos ir atsidūrus Vokietijoje, dėl skurdžių gyvenimo sąlygų Greifvalde nebebuvo įmanoma paruošti siuntinių į Stutthofą: „Mane slėgė maisto stoka, neturėjau ką dėti į siuntinius, nes, be daržovių, neką galėjau siuntiniams gauti, nebent duonos džiovės. Retai kokį vaisių ar šokolado gabaliuką gaudavau. Kaimuose vokiečiai valgio turėjo apščiai, bet miestai badavo, ypač svetimtaučiai pabėgėliai. Aprūpinti Balį jam taip trokštamais rūkalais taip pat man buvo neįmanoma“ (Vandos Sruogienės užrašai, in: Dalia Sruogaitė, *Atminties archeologija*, redagavo Donata Linčiuvienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, p. 132).
- [9] „Balio laišakai reguliariau mus pasiekdavo, buvo kupini susirūpinimo mūsų likimu, ilgesio ir tvirto įsitikinimo, kad nebūsime emigrantai, kuo greičiau grįšim į tėvynę. Mane stebino jo susikaupimas darbui, jo kūryba pragare, teoriniai laišakai Daliai apie teatro meną, literatūrą“ (Dalia Sruogaitė, *Atminties archeologija*, redagavo Donata Linčiuvienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, p. 134).
- [10] „Laimei, atsidūrusios Greifvalde, kur turėjau savo pusbrolio Adomo [Daugirdo] adresą, gavome daug paramos iš jo ir jo žmonos Tenės [Teklės Daugirdienės], iš Puzino, Rindzevičiaus, Maciūnų ir kt. Tenia, dirbusi kaip gydytoja Greifvaldo universiteto klinikoje, įtaisė Dalią gailestingųjų seserų mokykloje – kadangi ji gavo darbą, aš turėjau teisės pasisamdyti mieste kambariuką. Dalia ligoninėje gavo gerą maistą, tuo tarpu kai tuo laiku Vokietijoje visi pusbadžiu gyvenome“ (Vandos Sruogienės pastaba). „Kadangi Teklė Daugirdienė, gydytoja, dirbo universiteto klinikoje, jai pavyko įtaisyti Dalią į gailestingųjų seserų kursus, taigi išgelbėti ją nuo darbo fabrike, o mes įgalėjome gauti kambarį mieste ir turėti maisto korteles“ (Vandos Sruogienės užrašai, in: Dalia Sruogaitė, *Atminties archeologija*, redagavo Donata Linčiuvienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, p. 130). „Karo metu ligoninėse trūko gailestingųjų seserų, nes dauguma jų buvo mobilizuotos fronte ar pafrontėse prie sužeistų karių. Apskritai trūko personalo, gal todėl mane taip lengvai priėmė“ (Idem, in: *Ibid.*).
- [11] Marija Kristina Krasauskaitė (1902–1981), istorikė, Vandos Sruogienės bičiulė. 1939–1941 m. Vilniaus VI gimnazijos direktorė. 1941–1944 m. dirbo Švietimo valdyboje patarėja, vertėja. 1944 m. liepos mėn. pasitraukė į Vokietiją. 1945–1949 m. mokytojavos lietuvių gimnazijoje Miunchene, nuo 1946 m. gimnazijos direktorė.
- [12] Živilė Mykolaitytė, Dalios Sruogaitės draugė, Vytauto ir Anelės Mykolaičių dukra.

- [13] Vytautas Mykolaitis (1896–1965), teisininkas. Nuo 1939 m. teisėjas, teisėjas-tvarkytojas Vilniaus apylinkės teisme.
Mykolaitienė Anelė – Vytauto Mykolaičio žmona.
Vytauto ir Anelės Mykolaičių šeima, 1944 m. pasitraukusi iš Lietuvos, apsistojo Bavarijoje, Landshuto mieste.
„Šios abi Mykolaičių šeimos [Vincas Mykolaitis-Putinas su Emilija Mykolaitiene ir Vytautas Mykolaitis su Anelė Mykolaitiene], Balį suėmus, rodė mums daug dėmesio ir nuoširdumo. Živilės mama buvo puiki šeimininkė, nuostabi virėja, anais pusbadžio laikais visada mokėjusi pagaminti kone šventiškus pietus, kuriais dažnai ir mane vaišindavo. Živilė ne sykį pasikviesdavo mūsų vyresnius draugus, kurie taip pat būdavo gardžiais pyragaičiais vaišinami“ (Dalia Sruogaitė, *Atminties archeologija*, redagavo Donata Linčiuvienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, p. 63).
- [14] „Lapkričio pabaigoj nuvažiauvau į Berlyną. Susiradusi Lietuvių komitetą ir mūsų senąją bičiulį, buvusį ministrą ir komiteto pirmininką Rapolą Skipitį tariausi, ką daryti, kaip padėti Baliui išeiti iš baisaus Stutthofo. Pirmininkui tarpininkaujant buvau pasiekusi paties Vokietijos gestapo viršininko Heinricho Himmlerio būstinę, kur aukšti pareigūnai man tvirtai užtikrino, kad Stutthofo lietuviai EHRENSHÄFTLINGE – Garbės kaliniai bus išlaisvinti Kalėdoms, Kūčioms. Tai buvo 1944 m. lapkričio 6 diena, ją gerai atsimenu, nes kaip tik tada Berlyne sužinojau apie tą dieną mirusį aušrininką Joną Šliūpą. [...]
Grįžau į Greifswaldą pilna gerų vilčių. Laikas bėgo, visos mintys spietėsi apie ateinančias Kalėdas, ruošmės sutikti mūsų įkaitus“ (Vandos Sruogienės užrašai, in: Dalia Sruogaitė, *Atminties archeologija*, redagavo Donata Linčiuvienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, p. 133–134).
- [15] Balys Sruoga, *Prancišiuo marškinėliai, rankraštis*, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 571, l. 1–18r; Balys Sruoga, *Lopiniuota pagunda*, rankraštis, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 5, l. 1r, 2–52r–v, 53r; dar žr. Balys Sruoga, *Raštai*, t. 3: *Dramos*, parengė Algis Samulionis, redagavo Donata Linčiuvienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1997, p. 367–389; Balys Sruoga, *Uošvė*, rankraštis, in: *LLTI BR*, f. 1, b. 5725, l. 1–128r–v, dar žr. Balys Sruoga, *Raštai*, t. 3: *Dramos*, parengė Algis Samulionis, redagavo Donata Linčiuvienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1997, p. 211–274; Balys Sruoga, *Dobilėlis penkialapis*, rankraštis, in: *LLTI BR*, f. 1, b. 5777, l. 1–157r–v, dar žr. Balys Sruoga, *Raštai*, t. 3: *Dramos*, parengė Algis Samulionis, redagavo Donata Linčiuvienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1997, p. 275–344.
Plačiau apie Balio Sruogos Štuthofe parašytas komedijas Prancišiuo marškinėliai, *Pagunda*, *Uošvė*, *Dobilėlis penkialapis* žr. 1944-09-24 laišką.
- [16] Vincas Maciūnas (1909–2003), literatūrologas. Nuo 1935 m. VDU HMF, nuo 1940 m. VU dėstytojas. Nuo 1942 m. VU bibliotekos direktorius. Nuo 1944 m. priverstinis išeivis iš Lietuvos. 1944 m. su žmona Genovaite Maciūniene glaudėsi Greifswalde (Dalia Sruogaitė, *Atminties archeologija*, redagavo Donata Linčiuvienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, p. 130). Nuo 1946 m. Pabaltijo universiteto Hamburge lietuvių kalbos ir literatūros dėstytojas.
- [17] Jonas Puzinas (1905–1978), istorikas, archeologas. 1940–1943 m. VU Archeologijos katedros vedėjas, Archeologijos muziejaus direktorius, nuo 1941 m. profesorius. 1941–1944 m. VU Humanitarinių mokslų fakulteto dekanas. 1944 m. liepos mėn. 3 d., sovietų armijai artėjant prie Lietuvos, su šeima pasitraukė į Vakarų. Apie iš Lietuvos pasitraukusių Vandos Sruogienės ir Dalios Sruogaitės pirmą susitikimą su Jonu Puzinu Greifswalde 1944 m. plačiau žr. in: Dalia Sruogaitė, *Atminties archeologija*, redagavo Donata Linčiuvienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, p. 129–130.
- [18] Antanas Salys (1902–1972), kalbininkas. 1941–1944 m. Lietuvių kalbos instituto direktorius. Pasitraukęs iš Lietuvos 1944–1946 m. dėstė Greifswaldo ir Tübingeno universitetuose. Nuo 1947 m. dėstė baltistikos ir slavistikos dalykus Pensilvanijos universitete (Filadelfija).
- [19] Kostas Rindzevičius (1909–1983), matematikas, mokytojas LDK Birutės gimnazijoje. 1944 m. priverstinis išeivis iš Lietuvos. 1944 m. Greifswaldo lietuvių karo pabėgėlių stovyklos gyventojas.
- [20] Adomas Daugirdas (1894–1979) – Vandos Daugirdaitės pusbrolis, jūrininkas, karininkas, autobataliono vadas. 1944 m. priverstinis išeivis iš Lietuvos. 1944 m. kartu su žmona Tekle Hulevičiūte-Daugirdiene (1890–1979), akių gydytoja, gyveno Greifswalde.